

بررسی تقابل عقل و نفس در شیوه مولانا

نویسنده

خیرالنساء نیک پور

دکتر عباس نیکزاد

(عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی بابل)

سرشناسه: نیکپور، عباس
عنوان: قراردادی مکتوبی، شرح و تفسیر
عنوان و نام پدیدآور: بررسی تقابلی عقاید و تفکر در مثنوی مولانا/ عباس نیکپور، خیرالنساء نیکپور.
مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: ۴۴۰ ص. جدول، نمودار.
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه ص.
موضوع مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ ق. - عقاید
موضوع مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۲ - ۶۷۲ ق. - مثنوی - نقد و تفسیر
موضوع شعر فارسی - قرن ۷ ق. - تاریخ و نقد
شناسه افزوده نیکپور، خیرالنساء
شناسه افزوده مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴ - ۶۷۲ ق. - مثنوی. شرح
شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف
رده بندی کنگره: ۴۱۳۹۳/ن۹۳/PIR۵۲۰۱
رده بندی دیویی: ۸۵۱/۳۱
شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۹۸۹۰۲

نشر معارف

بررسی تقابل عمل و نفس در مثنوی مولانا

نویسنده: **آقایان خیابان شهید** و دکتر عباس نیکبازاد
مستحقه از امیر حسین نائینی مترجم جلد ابوالفضل رحیمیان ناشر
دفتر نشر معارف وابسته به هیئت امنای مقام معظم رهبری در
دانشگاهها، نویسنده چاپ: ۱۳۹۱ شمسی، ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۵۰۰ تومان شابک: ۹۶۴-۳۳۱-۹۶۸-۹

مراکز پخش:

مدیریت پخش دفتر نشر معارف قم، خیابان شهید، رجه ۳۲، شماره ۳، تلفن و فامیل: ۲۷۷۴۰۰۴۰۴، پاتوق کتاب قم (شعبه اول) خیابان شهید، روبه روی دفتر مقام معظم رهبری، تلفن: ۲۷۷۳۵۴۵۱، پاتوق کتاب (شعبه دوم) ابتدای بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، تلفن: ۳۲۹۰۴۴۴۰، پاتوق کتاب تهران خیابان شهید، چهارراه کالج، پلاک ۷۱۵، تلفن: ۸۸۹۱۱۲۱۲، پاتوق کتاب شیراز سی‌متری سینما سعدی، بین چهارراه ذوالفقار و چهارراه مشیرنو، پلاک ۴۶۱۵، ۳۲۲۲۲۲۲، پاتوق کتاب مشهد چهارراه شهید، خیابان آیت‌الله بهجت، نیش کوچه هفتم، تلفن: ۵۱۲۲۲۲۲۰۱۱۹، پاتوق کتاب کرمانشاه چهارراه مدرس، پلاک ۲۲، تلفن: ۸۳۳۷۲۲۸۴۱۱، پاتوق کتاب کرمان خیابان شهید مطهری، بین کوچه ۵۴ و ۵۶، تلفن: ۳۴۳۲۲۳۳۱۶۶۶، پاتوق کتاب رشت خیابان امام خمینی، روبه روی بانک رفاه، تلفن: ۱۳۳۳۳۳۳۰۶۹۹۷، پاتوق کتاب تبریز میدان ساعت، انتهای خیابان مقصودیه، جنب سازمان فناوری اطلاعات شهرداری، تلفن: ۴۱۳۵۵۷۶۷۰۰۰، پاتوق کتاب کرج چهارراه طالقانی، به سمت میدان سپاه، بعد از زیرگذر، جنب هلال احمر، ساختمان دی، طبقه زیرزمین، تلفن: ۳۴۴۱۰۲۹۰، پاتوق کتاب شهرکرد خیابان ولی عصر، بالاتر از سه راه سینما، تلفن: ۳۸۳۲۲۲۴۴۲۲۲۲، پاتوق کتاب قزوین چهارراه بنیاد شهید، روبه روی خیابان سید، اقتصاد، تلفن: ۲۸۳۳۳۳۳۲۸۰۶، پاتوق کتاب ساری میدان شهید، خیابان ۱۸ دی، روبه روی مسجد امام حسین، تلفن: ۱۱۳۳۳۳۳۰۲۰، پاتوق کتاب ارباب، خیابان میرزای شیرازی، مسجد (ها)، ساختمان حوزه علمیه خواجه‌نراقی، تلفن: ۴۴۲۲۳۳۵۵۲۲۲، پاتوق کتاب اراک خیابان امام خمینی، خیابان میرزای شیرازی، مسجد (ها)، ساختمان حوزه علمیه خواجه‌نراقی، تلفن: ۸۶۳۳۳۳۳۰۲۸، پاتوق کتاب اصفهان چهارراه تختی، خیابان مسجد سید، روبه روی بانک اقتصاد، تلفن: ۳۱۳۳۳۳۳۰۵۰۵، پاتوق کتاب اردبیل سه راه دانش، خیابان اسماعیل بیگ، جنب بانک ایران زمین، تلفن: ۳۳۳۳۳۰۳۱۴-۴۵، پاتوق کتاب بیرجند خیابان خاتم الانبیا، نیش پاسداران ۱۹، پلاک ۵۴، تلفن: ۵۶۳۳۳۳۰۰۷۸، پاتوق کتاب ایلام خیابان آیت‌الله حیدری، روبه روی مسکن و شهرسازی استان، تلفن: ۹۱۰۰۵۵۱۸۸، پاتوق کتاب گرگان مقابل پارک شهر، کوچه بوعلی، تلفن: ۱۳۳۳۳۳۷۸۸۰، پاتوق کتاب اهواز خیابان نادری، خیابان شهید سراج، ساختمان، تلفن: ۹۱۰۰۵۵۱۸۸، پاتوق کتاب بوشهر خیابان امام پاتوق کتاب بندرعباس خیابان دانشگاه، جنب مؤسسه اعتباری عسکریه، پاساژ کاکتوس، تلفن: ۲۳۳۳۳۳۳۰۷، پاتوق کتاب بوشهر خیابان امام خمینی، جنب حوزه علمیه امام خمینی، تلفن: ۹۱۷۶۶۶۷۱۵۵۴، پاتوق کتاب خرم‌آباد خیابان شهید مطهری، سه راه، روبه روی بانک صادرات، تلفن: ۹۱۰۷۷۵۵۱۷۴، پاتوق کتاب یاسوج بالاتر از خیابان سینما، جنب فروشگاه کفش ملی، ابتدای کوچه پزشک، تلفن: ۹۱۰۷۷۵۵۱۸۵.

پایگاه اینترنتی ketabroom.ir نشانی اینترنتی info@ketabroom.ir

فهرست

سخن آغازین ۱۷

فصل اول: کلیات تحقیق

۱۹ - ۲۴

بیان مسئله ۲۱
اهداف تحقیق ۲۱
اهمیت تحقیق و انگیزه انتخاب آن ۲۲
سؤال و فرضیه‌های تحقیق ۲۲
روش تحقیق ۲۲
پیشینه تحقیق ۲۳

فصل دوم: سیر ادبی، شعر و عرفان ایران از قرن اول تا هفتم

۲۵ - ۳۴

سیر ادبی از قرن اول تا هفتم ۲۷
سیر شعر فارسی از قرن اول تا هفتم ۲۹
۱. غزل ۳۱
۲. منظومه‌های عرفانی ۳۱
سیر عرفان در ایران از قرن اول تا هفتم ۳۲

فصل سوم: زندگی‌نامه و آثار مولانا

۳۵ - ۵۲

القاب و نسب مولانا ۳۷
بهاء‌ولد ۳۷
زندگی‌نامه مولانا ۴۰
مولوی جانشین پدر ۴۰
مذهب و تحصیلات مولوی ۴۰

۴۱	سید برهان‌الدین محقق ترمذی.....
۴۲	شمس و مولانا.....
۴۴	صلاح‌الدین زرکوب.....
۴۵	حسام‌الدین چلبی.....
۴۶	غروب مولانا.....
۴۶	آثار مولانا.....
۴۶	فیه ما فیه.....
۴۶	مکتوبات.....
۴۶	مجالس سبعه.....
۴۷	رباعیات.....
۴۷	غزلیات (دیوان شمس).....
۴۷	مثنوی.....
۴۷	معنی اصطلاحی مثنوی.....
۴۷	مثنوی معنوی مولانا.....
۵۰	جایگاه مثنوی در ادب فارسی.....

مصلحان و عقل

۵۳ - ۳۸

۵۴	رویکرد علوم مختلف به «عقل».....
۵۴	خلقت انسان.....
۵۵	واژه «عقل».....
۵۶	تعاریفی چند از عقل.....
۵۸	عقل در اسلام.....
۶۲	عقل در قرآن.....
۶۶	عقل از دیدگاه احادیث و روایات.....
۶۹	عقل از دیدگاه مشایخون.....
۶۹	فارابی.....
۷۰	ارسطو.....
۷۱	ابن سینا.....
۷۳	عقل از دیدگاه حکماء و علمای اسلامی.....
۷۵	عقل در عرفان.....
۸۰	عقل و انواع آن از دیدگاه مولانا.....
۸۰	عقل از نظر مولانا.....

۸۳	الف) عقل کلی یا عقل ممدوح
۸۵	ب) عقل جزوی یا عقل مذموم
۸۸	انواع عقل در مثنوی مولانا
۸۸	الف) عقل جزوی
۱۰۷	ب) عقل ایمانی
۱۳۰	ج) عقل کل

فصل پنجم: نفس

۱۳۸ - ۱۴۰

۱۴۱	رویکرد علوم مختلف به نفس
۱۴۱	انسان و معانی نفسی
۱۴۴	واژهٔ نفس
۱۴۵	معنای اصیلی نفس از نظر لغت‌پژوهان
۱۴۷	تعاریفی چند از «نفس»
۱۴۹	«نفس» در اسلام
۱۵۱	اهمیت علم‌النفس در اسلام
۱۵۱	جوهریت «نفس»
۱۵۲	تجرد «نفس»
۱۵۲	بقای «نفس»
۱۵۳	مفهوم اعتماد به نفس در اسلام
۱۵۴	مبارزه با نفس
۱۵۵	«نفس» در قرآن
۱۵۶	ادله نقلی تجرد نفس در قرآن
۱۵۶	ادله نقلی بقای نفس در قرآن
۱۵۷	معانی مختلف لغت «نفس» در قرآن
۱۵۹	انواع نفس در قرآن
۱۶۲	«نفس» در احادیث
۱۶۳	کیفیت رابطهٔ روح با جسم و بدن
۱۶۳	عزت نفس
۱۶۵	تهذیب نفس
۱۶۶	رویکرد فلاسفه و حکماء به «نفس»
۱۶۶	تاریخچهٔ نفس‌شناسی فلسفی
۱۶۹	ابو یوسف اسحاق بن کندی (م ۲۶۰ ق)

۱۶۹	فارابی (م ۳۲۹ق).....
۱۷۰	ابن سینا (م ۴۲۸ق).....
۱۷۲	شیخ اشراق (م ۵۸۷).....
۱۷۴	ملاصدرا (م ۱۰۵۰).....
۱۷۸	نفس در عرفان.....
۱۷۹	رابطه عرفان با شناخت نفس.....
۱۸۳	صفات نفس از دیدگاه عرفانی.....
۱۸۴	انواع نفس از دیدگاه عرفا.....
۱۸۵	رویکرد غیبی به «تهذیب نفس».....
۱۸۹	نفس و انواع آن از دیدگاه مولانا.....
۱۸۹	نفس از نظر مولانا.....
۱۸۹	صفات نفس از دیدگاه مولانا در مثنوی.....
۱۸۹	۱. ام الفساد بودن نفس.....
۱۹۰	۲. مکار و فریبکار بودن نفس.....
۱۹۰	۳. فرصت طلب بودن نفس.....
۱۹۱	۴. نفس سیری ناپذیر است.....
۱۹۱	تهذیب نفس و راه‌های آن در مثنوی مولانا.....
۱۹۵	الف) ریاضت جسمانی.....
۱۹۸	ب) ریاضت روحانی.....
۲۰۰	تصویر سازی مولانا از نفس‌آماره در مثنوی.....
۲۰۰	۱. تشبیه به أشغر.....
۲۰۰	۲. تشبیه به زاغ.....
۲۰۰	۳. تشبیه به سوسمار.....
۲۰۱	۴. تشبیه به سگ.....
۲۰۱	۵. تشبیه به اژدها.....
۲۰۱	۶. تشبیه به گرگ.....
۲۰۱	۷. تشبیه به خفاش.....
۲۰۱	۸. تشبیه به گاو.....
۲۰۲	۹. تشبیه به خر.....
۲۰۲	۱۰. تشبیه به موش.....
۲۰۲	انواع «نفس» در مثنوی مولانا.....
۲۰۲	الف) نفس عاقله.....

۲۰۹.....	ب) نفس رحمانی.....
۲۱۸.....	ج) نفس اماره.....
۲۲۹.....	د) نفس حسی.....

فصل ششم: بررسی تقابل عقل و نفس در مثنوی

۴۱۶ - ۲۴۰

۲۴۱.....	داستان، تمثیل و کیفیت آن در مثنوی.....
۲۴۱.....	داستان.....
۲۴۲.....	سابقه داستان پردازی در ایران.....
۲۴۲.....	حکایت.....
۲۴۳.....	تمثیل.....
۲۴۴.....	انواع تمثیل در مثنوی.....
۲۴۴.....	موضوع قصه‌های مثنوی.....
۲۴۵.....	ارتباط عنوان با قصه در مثنوی.....
۲۴۵.....	کیفیت داستان‌های مثنوی.....
۲۴۵.....	شخصیت در مثنوی.....
۲۴۶.....	تقابل عقل و نفس در مثنوی.....
۲۴۷.....	بررسی تقابل عقل و نفس در مثنوی.....
۲۴۷.....	بررسی دفتر اول.....
۲۴۷.....	حکایت مرد بقال و طوطی و روغن ریختن طوطی در گان.....
۲۵۰.....	۲. حکایت نخچیران و شیر.....
۲۵۱.....	۳. جواب گفتن شیر، نخچیران را و فایده جهل کردن.....
۲۵۲.....	۴. تولید شیر از دیر آمدن خرگوش.....
۲۵۳.....	۵. جواب گفتن شیر، خرگوش را و روان شدن با او.....
۲۵۳.....	۶. قصه هدهد و سلیمان در بیان آن که چون قضا آید، چشم‌های روشن، تاریک می‌شود.....
۲۵۴.....	۷. قصه آدم (علیه السلام) و بستن قضا، نظر او را از مراعات صریح نهی و ترک تأویل.....
۲۵۶.....	۸. مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد.....
۲۵۷.....	۹. تفسیر رجعت من جهاد الاصر الی جهاد الاکبر.....
۲۵۸.....	۱۰. اضافه کردن آدم آن ذلت را به خویشی که «ربنا ظلمنا» و اضافه کردن ابلیس.....
۲۵۹.....	۱۱. تفسیر قول فریدالدین عطار.....
۲۶۰.....	۱۲. درمعنی این حدیث که «اغتنمو برد الربیع» الی آخر.....
۲۶۱.....	۱۳. نالیدن ستون خانه، چون برای پیامبر (صلی الله علیه و آله) منبر ساختند.....

۱۴. قصهٔ اعرابی درویش و ماجرای زن او با او به سبب قلت و درویشی..... ۲۶۲
۱۵. صبر فرمودن اعرابی زن را و فضیلت صبر و فقر گفتن با زن خود..... ۲۶۲
۱۶. نصیحت کردن زن، مرشوی را سخن افزون از قدم و از مقام مگو..... ۲۶۳
۱۷. نصیحت کردن مرد، مر زن را..... ۲۶۳
۱۸. در بیان آن که جنبیدن هر کسی از آن جا که ویست هر کس را از چنبرهٔ وجود خود بیند..... ۲۶۵
۱۹. مراعات کردن زن، شوهر را و استغفار نمودن از گفتهٔ خویش..... ۲۶۵
۲۰. در بیان این خبر که اِنَّهُمْ يَغْلِبُهُنَّ الْعَاقِلُ وَ يَغْلِبُهُنَّ الْجَاهِلُ..... ۲۶۵
۲۱. در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مستخر مشیت‌اند چنان که پادزهر و... ۲۶۶
۲۲. مخلص ماجرای عرب و جفت او..... ۲۶۸
۲۳. من نهادن عرب بر التماس دلبر خویش..... ۲۶۹
۲۴. تعیین کردن زن از طریق طلب روزی..... ۲۶۹
۲۵. قبول کردن بیفیهٔ حیه و عطا فرمودن با کمال بی‌نیازی از آن هدیه و از آن سبب..... ۲۷۰
۲۶. در صفت پیرو مطوعت وی..... ۲۷۱
۲۷. وصیت کردن رسول ﷺ را..... ۲۷۲
۲۸. اول کسی که در مقابلهٔ نص قیاس آورد ابلیس بود..... ۲۷۳
۲۹. در بیان آن که حال خود و مستی خدمت آن باید داشت از جاهلان..... ۲۷۳
۳۰. بازگشتن به حکایت زید..... ۲۷۴
۳۱. خدو انداختن خصم بر علیؑ..... ۲۷۵
- بررسی دفتر دوم..... ۲۷۶
۱. دیباچهٔ مثنوی..... ۲۷۶
۲. هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر..... ۲۷۹
۳. یافتن پادشاه باز را به خانهٔ کمبیز زن..... ۲۸۱
۴. فروختن صوفیان بهیمهٔ مسافر را جهت سماع..... ۲۸۲
۵. شکایت کردن اهل زندان، پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس..... ۲۸۲
۶. ملامت کردن مردم شخصی را که مادرش را کشت به تهمت..... ۲۸۳
۷. حسد کردن حشم بر غلام خاص..... ۲۸۴
۸. فرمودن والی، آن مرد را که آن خاربین را که نشانده‌یی بر سر راه، برکن..... ۲۸۵
۹. امتحان کردن خواجهٔ لقمان زیرکی لقمان را..... ۲۸۶
۱۰. عکس تعظیم پیغام سلیمانؑ در دل بلقیس از صورت حقیر هُدهد..... ۲۸۹
۱۱. رنجاندن امیری خفته‌ای را که مار در دهانش رفته بود..... ۲۹۱
۱۲. تتمهٔ حکایت خرس و آن ابله که بر وفای او اعتماد کرده بود..... ۲۹۲

۱۳. حمله بردن سگ بر کور گدا ۲۹۴
۱۴. تتمه نصیحت رسول الله، بیمار را ۲۹۴
۱۵. بیدار کردن ابلیس، معاویه را که: خیز، وقت نماز است ۲۹۵
۱۶. شکایت قاضی از آفت قضا و جواب گفتن نایب او را ۲۹۶
۱۷. قصه منافقان و مسجد ضار ساختن ایشان ۲۹۷
۱۸. طعنه زدن بیگانه‌یی در شیخ و جواب گفتن مرید شیخ، او را ۲۹۸
۱۹. کرامات آن درویش که در کشتی متهمش کردند ۲۹۸
- بررسی دفتر سوم ۲۹۹
۱. قصه خورندگان پیل بچه از حرص و ترک نصیحت ناصح ۲۹۹
۲. بیان «الله گفتن» نیازمند، عین «لیک گفتن» حق است ۳۰۰
۳. ای قصه اهل سبا ۳۰۲
۴. بقیه داستان رفتن خواجه به دعوت روستایی سوی دیه ۳۰۳
۵. دعوت باز سلطان را از اب به صحرا ۳۰۴
۶. روان شدن خواجه به سوی دیه ۳۰۵
۷. رسیدن خواجه و فرستادن دیه نادیده گرفتن روستایی ایشان را ۳۰۷
۸. افتادن شغال در خم رنگ و رنگ بریدن و دعوی طاووس کردن میان شغالان ۳۰۸
۹. تشبیه فرعون و دعوی الوهیم او به شال که دعوی طاووسی می‌کرد ۳۰۹
۱۰. داستان مشغول شدن عاشقی به عشقه نامه خواندن و مطالعه عشق نامه در حضور ۳۰۹
۱۱. بیان آن که علم را دو پر و گمان را یک پر است، ناقص آمد ظن به پرواز ابر است، و ۳۱۰
۱۲. در وهم افکندن کودکان استاد را ۳۱۱
۱۳. بیمار شدن فرعون هم به وهم از تعظیم خلقان ۳۱۱
۱۴. حکایت آن درویش که در کوه، خلوت کرده بود و بیان خلوت و طاعت و خلوت و ۳۱۲
۱۵. سبب جرئت ساحران فرعون بر قطع دست و پا ۳۱۲
۱۶. شکات استریش شترکه من بسیار در رونمی‌افتی الا به نادر ۳۱۳
۱۷. عذرگفتن شیخ بهر ناگریستن بر مرگ فرزندان خود ۳۱۵
۱۸. پیش رفتن دقوقی به امامت ۳۱۵
۱۹. باز شرح کردن حکایت آن طالب روزی حلال، بی‌کسب ورنج در عهد داوود علیه السلام ۳۱۷
۲۰. آمدن پیغامبران از حق به نصیحت اهل سبا ۳۱۸
۲۱. جواب گفتن انبیا طعن ایشان را و مثل زدن ایشان را ۳۱۹
۲۲. معنی حزم و مثال مرد حازم ۳۱۹
۲۳. وخامت کار آن مرغ که ترک حزم کرد از حرص و هوا ۳۲۱
۲۴. دیدن خواجه، غلام خود را سپید و ناشناختن که اوست و گفتن که: غلام مرا تو ۳۲۱

۲۵. جواب حمزه مرخلقی را ۳۳۲
۲۶. وفات یافتن بلال رضی الله عنه با شادی ۳۳۲
۲۷. بیان آن که هرچه غفلت و غم کاهلی و تاریکی است، همه از تن است که ارضی ... ۳۳۳
۲۸. پیدا شدن روح القدس به صورت آدمی برمریم به وقت برهنگی و غسل کردن، و ... ۳۳۳
۲۹. گفتن شیطان قریش را که به جنگ احمد آید که من یاریها کنم و وقت ملاقات ... ۳۳۴
۳۰. تفسیر آیت وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ۳۳۴
۳۱. نظر کردن پیغامبر علیه الصلوة والسلام به اسیران و تبسم کردن و گفتن که عَجِبْتُ ... ۳۳۵
- بررسی دفتر چهارم ۳۳۷
۱. تمییز حکایت آن عاشق که از عسس گریخت درباغی مجهول، خود معشوق را در ... ۳۳۷
۲. قصه آن صوفی که زن خود را با بیگانه‌ای گرفت ۳۳۹
۳. غرض از جمع و تیسیر گفتن خدا را ۳۳۹
۴. رد کردن معصومه عن عساق را و تلبیس او در روی او مالیدن ۳۳۰
۵. دلداری دادن و نواختن سلیمان علیه السلام مرآن رسولان را در دفع وحشت و آزار از دل ... ۳۳۱
۶. تهدید فرستادن (سلیمان) علیه السلام پس بانیس که اصرار میندیش بر شرک و ... ۳۳۲
۷. بقیه قصه دعوت رحمت بلیق را ۳۳۴
۸. بقیه قصه عمارت کردن سلیمان علیه السلام را به تعلیم و وحی خدا جهت ... ۳۳۴
۹. قصه شاعر وصله دادن شاه و مضاعف کردن آن وزیر بوالحسن نام ۳۳۵
۱۰. قصه صوفی که در میان گلستان سر بر زانو، مراد خود را پاراناش گفتند: ... ۳۳۷
۱۱. قصه رستن خرّوب در گوشه مسجد اقصی و غمگین شدن سلیمان علیه السلام از آن چون ... ۳۳۹
۱۲. در بیان آن که ترک الجواب جواب، مقرر این سخن که ما بالاحق سکوت ۳۴۰
۱۳. در تفسیر این حدیث مصطفی علیه السلام که ان الله تعالى خلق الملاک و رآب فهم ۳۴۱
۱۴. چالش عقل با نفس همچون تنازع مجنون با ناقه، میل مجنون سحر خیز ۳۴۲
۱۵. نصیحت دنیا اهل دنیا را به زبان خال و بی وفایی خود را نمودن به وفا جمع ... ۳۴۵
۱۶. بیان آنکه عارف را غذایی است از نور حق که آیت عند ربی یطعمنی و یسقینی ... ۳۴۷
۱۷. قصه آنکه کسی با کسی مشورت می کرد گفتش مشورت با دیگری کن که ... ۳۴۸
۱۸. در بیان آنکه وهم قلب عقل است و ستیزه اوست بدو ماند و او عقل نیست و ... ۳۴۸
۱۹. در بیان آنکه عمارت در ویرانی است و جمعیت در پراکندگی است و درستی در ... ۳۴۹
۲۰. بیان آنکه هر حس مدرکی را از آدمی نیز مدرکاتی دیگرست که از مدرکات آن ... ۳۵۱
۲۱. بیان آن که تن خاکی آدمی همچون آهن نیکو جوهر قابل آینه شدن است تا ... ۳۵۱
۲۲. قصه آن زن که طفل او بر سر ناودان غیژید و خطر افتادن بود و از علی کرم الله ... ۳۵۳
۲۳. حکایت آن زاهد که در سال قحط شاد و خندان بود، با مفلسی و بسیاری ... ۳۵۴

۲۴. قصه شکایت استر با شتر که من بسیار در رو می‌افتم در راه رفتن، تو کم در روی ... ۳۵۶
۲۵. لایه کردن قبطی، سبطی را که یک سبو به نیت خویش از نیل پُر کن، و ... ۳۵۸
۲۶. باقی قصه موسی علیه السلام ... ۳۵۸
۲۷. بیان آنکه خلق دوزخ، گرسنگانند و نالانند بحق که روزی‌های ما را فربه گردان ... ۳۶۰
- بررسی دفتر پنجم ... ۳۶۱
۱. تفسیر خُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ... ۳۶۱
۲. عرضه کردن مصطفی صلی الله علیه و آله شهادت را بر آن مهمان خویش ... ۳۶۳
۳. سبب آنکه فرجی را نام فرجی نهادند از اول ... ۳۶۴
۴. قصه آن حکیم که دید طاووسی را که پرزیبای خود را می‌کند به منقار می‌انداخت ... ۳۶۵
۵. در بیان آنکه ماسوی‌الله هر چیزی آکل و ماکول است ... ۳۶۵
۶. ستاره آن کنیزک که با خرخاتون شهوت می‌راند ... ۳۶۶
۷. قصه اهل ضرایح و حسیار ایشان بردرویشان که پدرما از سلیمی اغلب دخل باغ را ... ۳۶۹
۸. جواب آن نقل که گفته است که: خوش بودی این جهان اگر مرگ نبودی، ... ۳۷۱
۹. معشوقی از عاصمی پرسید که خود را دوست‌تر داری یا مرا؟ گفت: من از خود ... ۳۷۲
۱۰. آمدن آن امیر نَمَام با برهنگی نیم شب به گشادن آن حُجَرهٔ ایاز، و پوستین و ... ۳۷۴
۱۱. در بیان کسی که سخنی شنید که حار او مناسب آن سخن و آن دعوی نباشد ... ۳۷۵
۱۲. حکایت دیدن خرهیزم فروش با نعل اسبان تازی برآخِر خاص و تمنا بردن آن ... ۳۷۶
۱۳. مثل آوردن شتر در بیان آنکه در مشرب و قنقَر و اثر آن چون نبینی جای فهم ... ۳۸۴
۱۴. آمدن شیخ بعد از چندین سال از بیابان به شهر غزنوی و زنبیل گردانیدن به ... ۳۸۶
۱۵. دعوت کردن مسلمان، مَنع را ... ۳۸۶
۱۶. معنی ماشاءالله کان یعنی خواست خواست او و رضا علی است ... ۳۸۹
۱۷. گفتن خویشاوندان، مجنون را که حسن لیلی به اندازه‌ای است که جان نیست از ... ۳۹۰
۱۸. حکایت جوحی که چادر پوشید و در وعظ میان زنان نشست و خرقه می‌برد ... ۳۹۳
۱۹. حکایت آن امیر که غلام را گفت که می‌بیار، غلام رفت و سبوی می‌آورد ... ۳۹۳
۲۰. نواختن سلطان، آياز را ... ۳۹۴
۲۱. حکایت عیاضی رحم‌الله که هفتاد غزو کرده بود سینه برهنه و غذاها کرده برآمد ... ۳۹۵
۲۲. ایثار کردن صاحب موصل آن کنیزک را به خلیفه تا خون مسلمانان بیشتر ریخته ... ۳۹۶
۲۳. بیان آنکه نَحْنُ قَسَمْنَا که یکی را شهوت و قوت خران دهد و یکی را کیاست ... ۳۹۷
۲۴. دادن شاه گوهر را میان دیوان و مجمع به دست وزیر که این چند ارز و ... ۳۹۹
۲۵. تفسیر گفتن ساحران فرعون را در وقت سیاست که لَاضِیْرَ اَنَا اِلٰی رَبِّنَا متقلبون ... ۴۰۱
- بررسی دفتر ششم ... ۴۰۲
۱. حکایت آن غلام هندو که به خداوندزادهٔ خود پنهان هوا آورده بود، چون دختر را ... ۴۰۲

۲. بازگردانیدن صدیق رضی‌الله عنه واقعه بلال رضی‌الله عنه و ظلم جهودان را بروی و ۴۰۳
۳. حکایت در تقریر همین سخن ۴۰۵
۴. رجوع به قصه رنجور ۴۰۶
۵. قصه سلطان محمود و غلام هندو ۴۰۷
۶. حکایت در تقریر آنکه صبر در رنج کار سهل تر از صبر در فراق یار بود ۴۰۷
۷. حکایت مرید شیخ حسن خرقانی قدس‌الله سره ۴۰۸
۸. حکمت در: «أَنْتِ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» ۴۱۰
۹. رجوع کردن به قصه قبه و گنج ۴۱۱
۱۰. رجوع کردن به قصه طلب کردن آن موش چغز را در لب جو و کشیدن سر رشته تا ۴۱۲
۱۱. مواخذه یوسف صدیق صلات‌الله علیه به حبس بضع سنین به سبب یاری خواستن ۴۱۳
۱۲. مقتول شدن قاضی برزن جوحی و در صندوق ماندن و نایب قاضی صندوق را خریدن ۴۱۵
۱۳. رجوع کردن به قصه پریدن حق تعالی نمرود را بی واسطه مادر و دایه در طفلی ۴۱۷

فصل هفتم: نتیجه‌گیری

۴۱۹ - ۴۲۶

- نتیجه‌گیری ۴۲۱
- پیشنهادهای ۴۲۴
- جداول و نمودارها ۴۲۴
- جدول میزان کاربرد واژه عقل در مثنوی ۴۲۴
- نمودار درصد کاربرد ممدوح و مذموم واژه عقل در مثنوی ۴۲۵
- جدول میزان کاربرد واژه نفس در مثنوی ۴۲۵
- نمودار درصد کاربرد ممدوح و مذموم واژه نفس در مثنوی ۴۲۶
- جدول تقابل عقل و نفس در مثنوی ۴۲۶
- نمودار درصد تقابل عقل و نفس در مثنوی ۴۲۷
- جدول کل تقابل عقل و نفس در مثنوی ۴۲۷
- نمودار درصد کل تقابل عقل و نفس در مثنوی ۴۲۸
- کتابنامه ۴۲۹
- منابع ۴۳۱

سخن آغازین

کیفیت اشعار مولانا، نخستین دلیلی است که اکثر ما به وی علاقمند می‌شویم. از این رو، به جای شرح اشعار وی، می‌کوشیم آن را با استفاده از عناصر مختلف مورد بررسی قرار دهیم.

«روح»، «عشق»، «عقل» و «نفس» همواره چهار عنصر اساسی و مطرح در داستان‌های مثنوی است که هر کدام جداگانه به‌طور مفصل، جای بحث دارند؛ ولی دو عنصری که به‌طور برجسته در بسیاری از داستان‌های مثنوی به چشم می‌خورد، «عقل» و «نفس» و تقابل و کشمکش بین آن‌ها است.

تاکنون «عقل» و «نفس» هر کدام به‌طور جداگانه در «مثنوی مولانا» مورد بررسی قرار گرفته‌اند ولی، «تقابل» میان آن‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است. «عقل و نفس» همواره دو عنصر مطرح در عرفان و ادبیات عرفانی بوده است. از آن‌جا که اعتقادات مذهبی مولوی از «قرآن»، «احادیث» و «شریعت» سرچشمه می‌گیرد، مبای مثنوی را بر این اصل، استوار کرده است. او به‌عنوان یک عارف وارسته و فرهیخته در سراسر مثنوی، همانند تران، انسان را به تهذیب نفس و مساعدت از عقل فراخوانده و سعادت و شقاوت اخروی انسان را در چگونگی ارتباط و پاسخ‌گویی او به این دو قوه می‌داند. او انسان را همواره بین دو قطب «عقل» و «نفس» می‌بیند و پیروی از عقل را هدایت و درستی و اطاعت از نفس را، راه نابودی و فناء انسان می‌داند. از این رو «بررسی تقابل میان عقل و نفس در مثنوی مولانا» بسیار حائز اهمیت می‌باشد. هدف این تحقیق، بررسی نگرش مولانا به این دو قوه و تأثیر آن‌ها در زندگی انسان و تحلیل تقابل آن‌ها در مثنوی مولانا است؛ امید که به نحو احسن صورت پذیرفته باشد.

این تحقیق در هفت فصل تنظیم شده است:

فصل اول به «کلیات تحقیق» اختصاص دارد. در این فصل، پس از بیان مسئله، اهداف تحقیق و اهمیت و انگیزه آن، سؤال و فرضیه‌های تحقیق و روش و پیشینه آن بیان گردیده است. فصل دوم به «سیر ادبی و شعر و عرفان ایران از قرن اول تا هفتم» می‌پردازد. این فصل، همان‌گونه که از نامش پیداست، به بررسی و شرح کوتاهی در ادبیات و شعر و عرفان ایران از قرن

اول تا هفتم خواهد پرداخت.

فصل سوم به «زندگی نامه و آثار مولانا» اختصاص دارد. در این فصل، پس از توضیحی مختصر در مورد القاب مولانا، به معرفی خاندان، تاریخ و محل تولد، شرح زندگانی و شخصیت‌ها و رویدادهای تأثیرگذار در زندگی او پرداخته شده است. سپس آثار مولانا مورد بحث قرار گرفته و به معرفی مثنوی معنوی می‌پردازد.

در فصل چهارم به بررسی «عقل» پرداخته شده است. در این فصل، پس از توضیحی چند در مورد واژه عقل، آن را از دیدگاه حکماء و فلاسفه و اسلام و قرآن و احادیث و عرفا بررسی کرده، سپس انواع آن را از دیدگاه مولانا مورد بحث قرار داده و نقش تعیین کننده هر کدام در سرنوشت و زندگی انسانی تشریح شده است.

فصل پنجم به بررسی «نفس» می‌پردازد. در این فصل، به همان شیوه فصل قبل، نفس و انواع آن مورد بررسی قرار گرفته و نظر مولانا در این باره مورد بحث قرار گرفته، به تجزیه و تحلیل نقش منفی و مخرب آن در زندگی بشر می‌پردازد.

فصل ششم که با عنوان «بررسی تقابل عقل و نفس در مثنوی» ارائه می‌گردد، در واقع مبحث اصلی این پژوهش می‌باشد. در این فصل که داستان‌های مثنوی بر مبنای تقابل عقل و نفس تحلیل شده، ابتدا داستان‌های مورد نظر که تقابل عقل و نفس در آنها مطرح شده، استخراج گشته، سپس مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از آنجا که مولانا در شیوه داستان پردازی خود، از آیات قرآن و حدیث بهره فراوان برده است، اگر آیه‌ها و حدیثی در این زمینه به کار رفته، به آن اشاره شده است. سپس، به دلیل آن که بین داستان‌های مثنوی ارتباط معنایی وجود دارد و قراردادن آن‌ها براساس حروف الفبا موجب می‌شود ارتباط معنایی آن‌ها گسیخته شود، به ترتیب دفتر، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به قول دکتر «پورنامداریان»، این داستان‌ها گویی با نخ نامرئی با هم مرتبط هستند و چنان که این ترتیب به هم بخورد، منظور مولانا به درستی درک نمی‌شود. (پورنامداریان، ۱۳۸۸: ۲۶۴)

در فصل هفتم به نتیجه‌گیری و ارائه نمودارها و جداول کارکرد و ارقام پرداخته شده است. منبع اصلی این تحقیق، «شرح مثنوی معنوی» از «کریم زمانی» می‌باشد که البته در کنار این اثر، از دیگر شرح‌های مثنوی از جمله: «نیکلسون»، «استعلامی»، «فروزانفر»، «جعفری» و «انقروی» استفاده شده است. در مسیر این پژوهش، همانند هر پژوهش دیگر، موانع و مشکلاتی وجود داشت، اما شیرینی و لذت آن جایگزین تلخی‌ها و مشکلات شد. دسترسی به کتاب‌های مهم و مرجع، کمی دشوار بود؛ برخلاف منابع اینترنتی آن که سهل الوصول ولی غیرقابل اطمینان بودند.